

Posudok habilitačnej práce Ing.arch. Dagmar Mikuškovej, PhD **Sociálno-ekonomické koncepty navrhovania obytných budov** **/ sociálne bývanie**

Po prvom prečítaní habilitačnej práce s trochu nejasným názvom (dve témy, dvojaké vyjadrenie jednej alebo podnadpis spresňujúci jednu tému?) som nazrel do vyhlášky 6/2005 Z.z, aby som si pripomenul požiadavky kladené na habilitačnú prácu. Popri práci prinášajúcej nové vedecké poznatky (či súbore vedeckých prác alebo dokumentácii umeleckých výkonov) to môže byť aj monografia. Pri nej sa požaduje rozsah aspoň 3 AH, čo predložená práca zrejme spĺňa a preto konštatujem, že formálne požiadavky kladené na habilitačnú prácu sú tu splnené.

Charakteru monografie zodpovedá aj beletristickejšie podanie práce s absenciou jasne čitateľných vedeckých metód, „tvrdých dát“ a jasne formulovaných výsledkov – to považujem pri takejto práci za prirodzené a plne akceptovateľné. Mali by tu však byť aspoň zadefinované základné pojmy, s ktorými autorka narába a ktorých význam nie je samozrejmy a všeobecne známy. Pred zahĺbením sa do textu by nám malo byť jasné, čo máme rozumieť napríklad pod pojmom „sociálne bývanie“ – aspoň v rovine pracovnej hypotézy. Absencia týchto definícií mohla viesť (a asi aj viedla) k nedorozumeniam. S tým súvisí aj občasná subjektívnosť mnou prezentovaných názorov, nie vždy som sa mohol vyjadriť k jasnému postoju autorky.

Drobným formálnym nedostatkom práce je spôsob citácií. Delenie na citácie a bibliografiu je neprehľadné a nepresné (mnohé dokumenty z bibliografie sú citované), niektoré odkazy nie sú podľa normy (STN ISO 690) alebo sú neúplné (napr. Šarafín, M. /2012/), námatkou hneď k druhej citácii (Ferenčuhová 2012) na s. 6 chýba bibliografický odkaz. „Harvardský“ spôsob citovania má výhodu v prehľadnom abecedne radenom zozname odkazov a v jednoduchej kontrole citácií – za predpokladu, že autor abecedné radenie v jedinom zozname dôsledne dodržiava. Jazyková úroveň práce je pomerne slušná, no aj miestami chýbajúca či nadbytočná čiarka zhoršuje plynulosť čitateľnosti textu. Rozsah práce (bez zoznamov obrázkov a literatúry) je 66 tlačných strán.

Habilitačná práca pozostáva z piatich hlavných častí (úvod, medzinárodné dokumenty, historický vývoj, princípy navrhovania a záver), v tomto logickom členení postrádam len objasnenie používaných pojmov. Keby táto habilitácia nevyriešila nič iné, len akceptovateľnú a argumentačne podopretú definíciu sociálneho bývania, považoval by som ju za výbornú. Chýba aj zhrnutie dosiahnutých výsledkov, to je však vzhľadom k charakteru práce pochopiteľné.

V úvode (s. 6) je špecifikovaný cieľ práce: „hľadať odpoveď na kvalitu a charakter bývania v súčinnosti s jej sociálno-ekonomickým charakterom“ – priznám sa, že tejto vete som celkom neporozumel. Spomenutá je tu na necelých dvoch stranách sociológia, tvorba minimálnych životných štandardov, problematika chudoby, sociálna nerovnosť a nedostatok cenovo dostupných bytov a domov u nás.

Druhá kapitola je venovaná právu na bývanie v medzinárodných dokumentoch. Je filozofickou a politickou otázkou, či sa chceme angažovať za „právo na bývanie v zmysle povinnosti štátu zabezpečovať ho ako verejnú službu“. Tu sa asi názorovo rozchádzam s autorkou, keď bývanie vidím trochu „symetrickejšie“ – aj ako isté povinnosti na strane ľudí a práva na strane štátu, o ktorých v práci nie je zmienka. Citovaný článok 25 Všeobecnej deklarácie ľudských práv („každý má právo na takú životnú úroveň, ktorá by mohla zabezpečiť jeho zdravie a blahobyt“) chápem nie ako povinnosť štátu zabezpečiť každému blahobyt, ale ako ochranu ľudí pred jeho upieraním – napríklad pred neopráv-

nenými zásahmi štátu (pamätáme si snád' z našej nedávnej histórie násilné vyst'ahovanie ľudí z „blahobytného“ bytu a jeho vyvlastnenie (=ukradnutie), či už formou arizácie alebo komunistickej „akcie B“, ktorá výrazne prispela k zníženiu sociálnej nerovnosti redukciami blahobytu „triednych nepriateľov“). Myslím si, že k tejto téme mohla byť v práci celkom zaujímavá diskusia, autorka sa však obmedzuje na citovanie dokumentov riešiacich právo na bývanie tých ľudí, ktorí nie sú schopní sami si ho zaobstarať, vyhýba sa ich kritickému posúdeniu či zaujatiu jednoznačného hodnotiaceho postoja.

Veľmi ma prekvapilo, že medzi citovanými dokumentmi chýba Agenda 21 – jeden z najvýznamnejších medzinárodných dokumentov ostatných desaťročí. Pre tému sociálneho bývania je z Agendy 21 relevantná najmä siedma kapitola – jej prvou programovou oblasťou je „Zabezpečenie vhodného prístrešia pre všetkých“. Medzi cieľmi nájdeme aj „zabezpečenie vhodného prístrešia pre...mestskú a vidiecku chudobu prostredníctvom systému „dať možnosť“ pri rozvoji obydľí ...“ To nie je celkom „povinnosť štátu zabezpečovať bývanie ako sociálnu službu“ (čo medzi riadkami očakáva autorka), ale Agenda 21 sa usiluje o udržateľnosť... Agenda Habitat (podľa mňa pre problematiku sociálneho bývania najrelevantnejší dokument, no tu spomenutý len stručne) sa na Agendu 21 odvoláva už vo svojej preambule.

Tretia časť práce je venovaná historickému vývoju architektúry bývania z hľadiska sociálnych súvislostí. Počínajúc obydľami lovcov mamutov – nečudo, že tento popisný prehľad nabobtnal na viac než polovičku rozsahu celej habilitačnej práce. Ide pritom takmer výlučne o prevzaté informácie (pochváliť musím korektné citovanie prameňov) s komentármi, ktoré nesmerujú k zovšeobecneniu poznatkov. Zaujala ma tu zmienka o Fuggerovom bývaní pre najchudobnejších (ale nie tých, ktorí žili len z milodarov!), na medzivojnové hľadanie optimálnych riešení pre „menej zámožných“ dodnes nadväzujeme – tu je podrobnosť spracovania primeraná. (Národno)sociálna architektúra totalitných režimov medzivojnového obdobia by si možno tiež zaslúžila zmienku, prinajmenšom tá komunistická, ktorá neskôr ovplyvnila aj bývanie u nás.

Občas sa v texte práce stretávame s pojmom „minimálna mierka“, napr. na s. 39. Nevie, čo znamená (ani tento termín autorka nevysvetľuje), no používanie pojmu „mierka“ s jasným a vžitým významom (v architektúre pomer veľkosti zobrazenia na výkrese ku skutočnej veľkosti) vo význame zjavne úplne inom považujem za nevhodné.

Medzi hlavnými nedostatkami panelových stavebných sústav (s. 39) autorka uvádza použitie typizovaných prvkov, čo sa mi zdá trochu prekvapujúce najmä v súvislosti s jeho odporúčaním (čo aj pod iným názvom) v časti 4.2. Uniká mi súvis katalógových typov rodinných domov (s. 42) s „faktorom sociálnosti“ (a aj význam tohto pojmu).

Na strane 44 mi uniká súvis medzi stupňom rozvoja sociálnej politiky a podielom nájomných bytov či ich architektonickou kvalitou. Ako autorka ďalej uvádza, nájomné byty vo „vyspelých krajinách EU“ neslúžia len sociálne odkázaným, a aj u nás mnohí sociálne odkázaní žijú v domoch, ktoré sú v ich vlastníctve.

Hlavné dôvody intenzívneho rozvoja sociálnej výstavby (s. 46) sa rozchádzajú s definíciou sociálneho bývania v zákone 443/2010 Z.z., citovanou na s. 44 – aj tento rozpor je dôkazom, že (re)definícia sociálneho bývania je aktuálnou témou. Pre architektúru je definícia podľa spomenutého zákona irelevantná, no bohužiaľ je jedinou definíciou sociálneho bývania v práci, ktorá má tento pojem v nadpise!

Nevypisovanie architektonických súťaží na domy pre sociálne slabšie vrstvy je smutný fakt, vo svete sú na túto tému občas aj veľké medzinárodné súťaže (viď s. 45). Obmedzené financie však nie sú dôvodom, len zámienkou – dobrý projekt môže ušetriť viac, než náklady naň vrátane súťaže. A skutočný dôvod je na Slovensku často zrejmý. Dobrá architektúra tu vzniká nie vďaka, ale napriek nastaveniam systému. Na s. 47 spomínaný bytový dom v Senici som zhodou okolností recenzoval a diskutoval som s jeho autorom – nebyť nezmyselných „obmedzení systému“, mohlo za rovnaké peniaze

vzniknúť kvalitnejšie bývanie. Problém pravidiel podpory „sociálneho bývania“ by si zaslužil dôslednú a kritickú analýzu, nie submisívne akceptovanie.

Popisná „historická“ časť tu končí. Veľmi mi v nej chýbala analýza, ako systémy „sociálneho bývania“ fungujú v okolitých krajinách, mohli by nám byť inšpiráciou v hľadaní lepšieho nastavenia systému podpory bývania v podmienkach Slovenska. V závere kapitoly sa (podľa mňa nesprávne) naznačuje rovnítko medzi nájomnými a sociálnymi bytmi, zdôrazňuje sa dôstojnosť (opäť bez zadefinovania: je dôstojné bývanie jedna izba pre celú rodinu, alebo samostatná izba pre každé dieťa?), možná dočasnosť krízovej situácie a kvalita bývania spätá s logickým dispozičným konceptom. Nejasný je mi v tomto kontexte aj pojem „efektívnosť uloženého kapitálu“, v ekonomických prepočtoch súvisiacich s bývaním sa spravidla vyskytujú iné pojmy (návratnosť je najnevhodnejší z nich). Efektívnosť využívania uloženého kapitálu (rentabilita) je pomer čistého zisku k uloženému kapitálu a je otázne, ako by sa mala chápať požiadavka maximalizácie čistého zisku pri sociálnom bývaní. Z ďalšieho textu mi vyplýva stotožnenie rentability s minimalizáciou investičných nákladov, čo sa mi nezdá najvhodnejším prístupom v dobe, keď sa zdôrazňujú skôr náklady počas celého cyklu životnosti budovy a zvlášť v sektore nájomného bývania sa kladie veľký dôraz na prevádzkovú efektívnosť.

Problematickosť zohľadnenia potrieb anonymných užívateľov „sociálneho bývania“ je otázna. Pred rovnakou výzvou stojí každý architekt, ktorý nerobí „dom na mieru“ konkrétnemu investorovi, a ak je dobrý, spravidla to úspešne zvláda. Súhlasím, že „bytový dom sociálneho charakteru“ (nech už ten pojem znamená čo chce) môže konkurovať „súkromnej“ bytovej výstavbe – problémom je skôr jeho premena na „bytový dom asociálneho charakteru“ a tejto veľmi aktuálnej téme „vybývania“ sociálneho bývania (a možnej reakcie architektov na ňu) sa autorka vo svojej práci dôsledne vyhýba. Skrátenie životnosti „vybývaného“ domu na tretinu pritom znamená strojnásobenie podielu jeho fixných nákladov (výstavba a likvidácia) na každý rok poskytovania „sociálnej služby bývania“ a hrubý škrt cez všetky ekonomické prepočty – v tomto kontexte je akákoľvek možná úspora na investičných nákladoch smiešne malá. Dalo by sa namietat', že tento problém sa týka len pomerne malej časti „sociálneho bývania“, autorka však nikde jeho rôzne „typy“ či cieľové skupiny nerozlišuje, mladá rodina, skromný dôchodca aj príslušníci marginalizovanej menšiny patria do jedného vreca (a jedného domu). To nie je horenie proti integrácii (jej úspešný príklad autorka predstavila na s. 45), len úvaha nad tým, či by architektonické riešenie „sociálneho bývania“ nemalo reagovať rôznym spôsobom na rôzne potreby jednotlivých skupín sociálne odkázaných užívateľov – síce anonymných, ale nie nedefinovateľných. Bez tejto diferenciácie, ktorá v práci a často aj v praxi chýba, je zohľadnenie reálnych potrieb užívateľov vskutku problematické.

Štvrtá časť habilitačnej práce je venovaná princípom navrhovania bytových domov so sociálno-ekonomickými parametrami – či „sociálnym formám bývania ekonomického charakteru“, ako autorka uvádza o pár riadkov nižšie. Pod týmito nejasným termínmi si predstavujem „sociálne bývanie“ (a takto k nim ďalej pristupujem), aj keď sa možno mýlim, lebo v tom prípade by názvom kapitoly mohlo byť stručné „Navrhovanie sociálneho bývania“ a následné zmienky o rodinných domoch by neboli v rozpore s ním.

Prvým charakterizovaným princípom je efektívnosť a optimálnosť. Pojem efektívnosti je tu dostatočne objasnený, optimálnosť autorka neskôr (s. 55) definuje ako „parametrickú kategóriu plôch a procesov organizácie a využívania bytu“, úspornosť je pre ňu „pojmom sociálne formulovaného zámeru – podpora štátu v záujme najširšieho uspokojenia práva človeka na bývanie“. Pre mnohých ľudí by som nájomné bývanie považoval za optimálne, aj keď sú vo veľmi dobrej ekonomickej situácii. Autorka však vníma nájomný byt ako riešenie pre tých, čo momentálne nemajú dosť peňazí na vlastný byt, ako núdzové a dočasné riešenie (s. 51), teda zjavne ako niečo „nie optimálne“. Obecné úvahy o „minimálnom byte“ sú nasledované zaujímavými príkladmi samostatne stojacich rodinných domov (mimochodom, pár príkladov by sa dalo nájsť aj v aktuálnej slovenskej architek-

túre a medzi študentskými projektmi z našej fakulty). Koeficient využiteľnosti (KV – s.56) možno výstižne opisuje úspornosť dispozičného riešenia, otázna je jeho závislosť od veľkosti bytu. Pochybnosť o vhodnosti tohto kritéria mohlo odstrániť jeho uplatnenie na štatisticky významnej vzorke bytov rôznych kategórií a analýza výsledkov. Škoda, že to autorka neskúsila – celkom by ma zaujímalo, či je úspornejšie (s väčším KV) riešenie „developerská“ výstavba alebo „sociálne bývanie“. Pokiaľ ide o univerzálnosť (v zmysle flexibility atď.), za dôležitejšiu ju považujem pri investícii do vlastného bývania s víziou dlhodobého využívania, pri „sociálnom“ nájomnom bývaní je presťahovanie sa jednoduchšou a úspornejšou reakciou na meniace sa potreby. Univerzálnosť v zmysle dizajnu pre všetkých by mala byť samozrejmosťou, otázka je, či univerzálnou, teda týkajúcou sa každého bytu v nájomnom dome. Má v „sociálnom bývaní“ väčšiu váhu úspornosť alebo „bezbariérovosť“? To je ďalšia zaujímavá otázka, ktorá sa vynára pri čítaní tejto práce. Pre mňa je však podstatnejšia iná, možno trochu kacírka: keď sa spoločnosť snaží o redukciu svojich výdavkov na „sociálne bývanie“ úspornými riešeniami, má byť rozhodujúcim kritériom úžitková plocha bytu či jeho náklady počas celého cyklu životnosti budovy? Alebo ináč: sme dosť bohatí, aby sme si mohli dovoliť „lacné“ riešenia? Ďalší charakterizovaný princíp je modulárnosť a malá prefabrikácia. Postrádam tu odpoveď na vnucujúcu sa otázku o vhodnosti „veľkej“ prefabrikácie – a ak pre „sociálne bývanie“ nie je vhodnou voľbou (čo je zrejme autorkin názor, lebo s o nej nezmieňuje), prečo by lepšou voľbou mala byť „superveľká“ prefabrikácia celých domov? V súvislosti s týmto princípom sú trochu prekvapujúco spomínané aj low-tech riešenia s využitím lokálnych či recyklovaných materiálov a možnosťou svojpomocnej realizácie – niektoré podľa mňa podstatné témy sú tu spomenuté v súvislosti s IAAC, ale veľmi stručne a bez zhodnotenia. Škoda, že tu nie je zmienené Rural Studio, ktoré sa už dve desaťročia programovo zaoberá nenáročnými domami pre marginalizované menšiny a pre nás je zaujímavé aj tým, že ide o školský ateliér. A aj na Slovensku poznáme projekty a realizácie low-tech stavieb pre sociálne odkázaných, ktoré sú zaujímavé z hľadiska udržateľnosti i svojím architektonickým konceptom (a skúsenosťou, ako sa štát stavia k takýmto riešeniam). Pri úvahách o úspornosti prefabrikácie sa zamýšľam, prečo nie je v dnešnej praxi viac využívaná – každý developer chce predsa stavať čo najlacnejšie. Princípy uvedené v tejto štvrtej časti podľa mňa vystihujú „sociálno-ekonomické koncepty navrhovania obytných budov“, spomenuté v názve práce. Do akej miery, o tom by sme mohli diskutovať – zopár nezodpovedaných otázok či problematických téz som naznačil vyššie, ďalšie som ani nespomenul, reagujúc iba na autorkin text. Vrátim sa k nim v závere posudku, aspoň niektoré otázky by habilitantka ešte mohla zodpovedať.

V závere práce autorka zdôrazňuje, že „práve efektívne formy sociálne orientovaného nájomného bývania môžu zabezpečiť právo na adekvátne bývanie ... pre rodiny s nižšími až strednými príjmami“ (teda nielen pre „sociálne odkázaných“), netrhový spôsob zabezpečenia bývania stotožňuje so štátnou intervenciou. Na optimálnej miere „štátneho paternalizmu“ sa s ňou zrejme nezhodnem (aj keď možno ide len o nedorozumenie vyplývajúce z jej neochoty jasne definovať používané termíny). Typológiu „sociálneho bývania“ by som očakával v štruktúre práce prv než v jej závere. Aj tu sa však autorka obmedzila na vymenovanie ôsmich kritérií „postavenia dobrého konceptu bývania so sociálno-ekonomickými parametrami“, s ktorými súhlasím, no typológiu by som ich nenazval. Cieľom práce bolo „naznačiť spôsob, akým by sa príprava, projektovanie a realizácia výstavby bytov so sociálno-ekonomickými parametrami mala uberať“. Nemôžem povedať, že som si tento náznak v predchádzajúcich kapitolách všimol, asi bol príliš jemný. V závere naznačenú jednoznačnú metodiku navrhovania (splnenie kritérií pre získanie štátnej dotácie) nepovažujem za správny prístup, aj keď v praxi ho často musíme akceptovať, rovnako ako neudržateľne nízku cenu návrhu. Príklad z Fínska je zaujímavý, no nekonkrétny, mňa by zaujímali reálne nástroje na zabezpečenie politikmi deklarovaných cieľov (s prísľubom istôt: nikto vám nemôže dať toľko, koľko vám my sľubujeme). Stotožňujem sa s autorkinou záverečnou výzvou „prehodnotiť

vzťah sociálne odkázanej vrstvy obyvateľstva k životu a ilustrovať ho práve architektúrou“, myslím, že práve ona mala byť mottom a hlavným motívom takto zameranej práce. Môžem konštatovať, že táto dobre čitateľná monografia spĺňa formálne kritériá kladené na habilitačnú prácu, ale očakával som od nej viac. V prvom rade zdefinovanie relevantných pojmov, hľadanie najvýstižnejšieho obsahu „sociálneho bývania“ vrátane jeho typológií (jednou z nich by mohla byť jeho kategorizácia podľa rôznych cieľových skupín) a kritický prístup k jeho rôznym interpretáciám. S tým súvisí nutnosť analýzy prístupov k „sociálnemu bývaniu“ v iných krajinách a hľadanie možností inšpirácie v nich. Tak tiež spätná väzba v podobe analýzy (ne)úspechov slovenských projektov „sociálneho bývania“ by mala byť zdrojom poučenia pre jeho architektonické koncepty. Za obytné budovy, ktorými sa táto práca mala zaoberať, považujem aj skromné rodinné domy s možnosťou svojpomocnej výstavby – pre niektoré cieľové skupiny ich považujem za vhodnejšiu voľbu než „podarovanie“ štátom plne hradeného ubytovania. Otázny je aj vzťah „sociálneho bývania“ k súčasnej realite bývania niektorých sociálne odkázaných skupín obyvateľstva. Nedopovedaných tém a nezodpovedaných otázok tu vidím až priveľa. Snáď by ich však habilitantka mohla zodpovedať v rámci obhajoby svojej práce. Tie pre mňa najpodstatnejšie tu skúsím naformulovať.

V prvom rade: čo je „sociálne bývanie“? Nie podľa našej legislatívy, ale v zmysle relevantnom pre architekta, sociológa, investora, sociálne odkázaného človeka... Ako ho chápú v okolitých krajinách?

Je len jeden typ „sociálneho bývania“, alebo by sme ho mali diferencovať podľa rôznych kritérií (cieľová skupina, spôsob obstarania, architektonická forma...)?

Aká by mala byť typológia (v „architektonickom“ význame slova) „sociálneho bývania“? Mala by odrážať sociálnu a kultúrnu diferenciáciu budúcich užívateľov alebo by mala vychádzať z „univerzálneho“ modelu? V akom vzťahu by mala byť k dnes platným štandardom a normám? Kde je hranica medzi „dôstojným“ a „nedôstojným“ bývaním a prečo?

Ako sa môžu premietnuť do architektonického konceptu odpovede na otázku, kto a do akej miery by mal niesť zodpovednosť za zabezpečenie bývania pre sociálne odkázaných (oni sami, štát, obec, charita, „mimovládky“ či podniky)?

Hoci to nie je celkom štandardné, v záujme plynulosti obhajoby si viem predstaviť začlenenie odpovedí na tieto otázky do prezentácie habilitačnej práce. Zaujímá ma však nielen stručná odpoveď na niekedy až „sugestívne“ formulovanú otázku, ale najmä argumentačné zdôvodnenie odpovede, v ideálnom prípade preukazujúce schopnosť habilitantky využívať vedecké metódy práce.

V každom prípade prináša táto habilitačná práca do nášho odboru nové impulzy pre ďalšie vedecké a výskumné bádanie. Pokiaľ ide o vyššie položené otázky, verím, že habilitantka ich dokáže uspokojivým spôsobom zodpovedať a v tom prípade odporúčam, aby po úspešnej obhajobe habilitačnej práce bola Ing.arch. Dagmar Mikušková, PhD vymenovaná za docentku v odbore 5.1.1 Architektúra a urbanizmus.

V Bratislave 31.1.2014.

Henrich Pifko